

دانشگاه الزهرا (س)

رساله جهت اخذ درجه دکتری

رشته روانشناسی تربیتی

عنوان:

ارزشیابی برنامه درسی تربیت دینی: بررسی کتابهای درسی، نظرات
معلمان، مدیران و مربیان پرورشی و دانش آموزان دوره‌ی متوسطه

استاد راهنما:

دکتر مرتضی منادی

استادان مشاور:

دکتر ملوک خادمی اشکذری

دکتر علیرضا کیامنش

دانشجو:

فاطمه عابدی

اسفند ۱۳۹۵

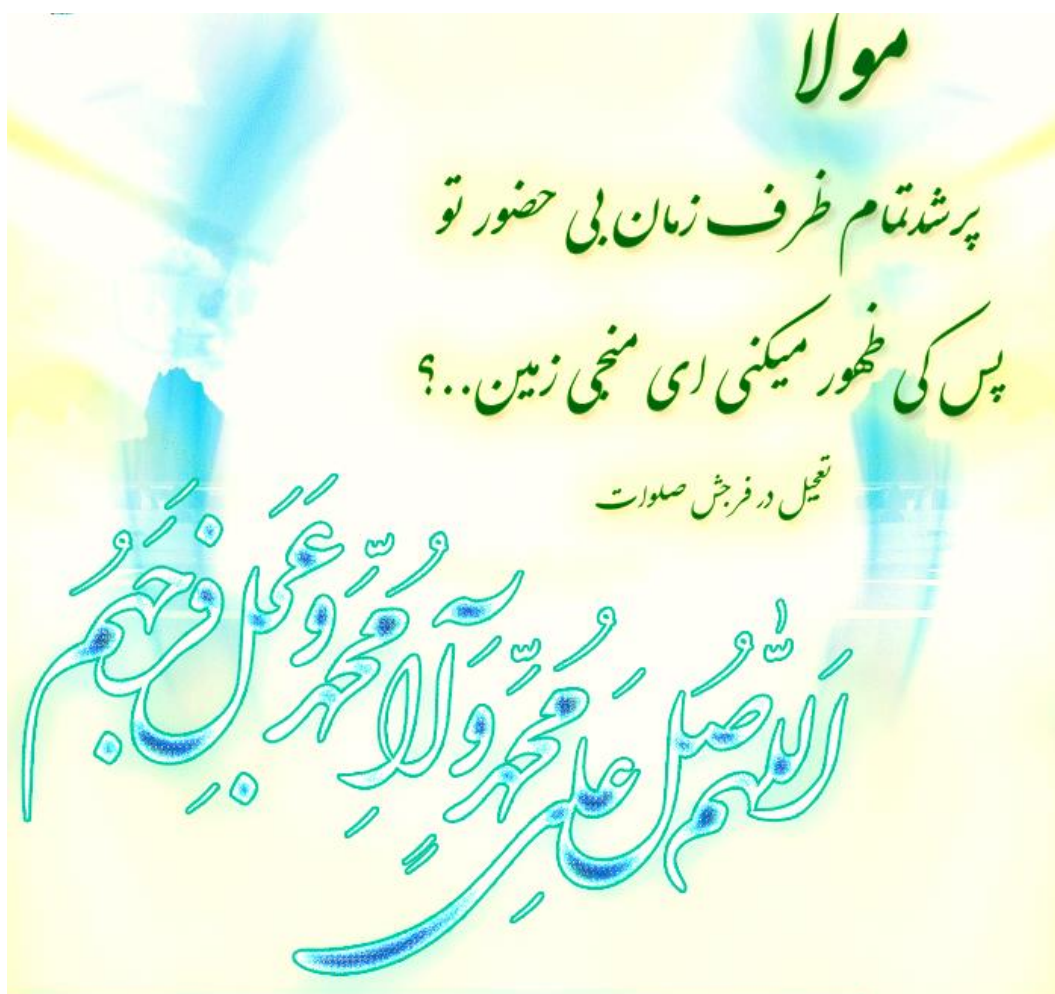

کلیه دستاوردهای این تحقیق متعلق به دانشگاه الزهرا (س) است.

خداوندا؛

به ما توفیق تلاش در شکست، صبر در نومی‌دی، رفتن بی‌همراه، جهاد بی‌سلاح،
کار بی‌پاداش، فداکاری در سکوت، دین بی‌دنیا، مذهب بی‌عوام، عظمت بی‌نام، خدمت
بی‌نان، ایمان بی‌ریا، خوبی بی‌نمود، گستاخی بی‌خامی، مناعت بی‌غرور، عشق
بی‌هوس، تنهایی در انبوه جمعیت و دوست داشتن بی‌آنکه دوستت بدارند، را عنایت
فرما.

تقدیم به؛ دردانه‌ی عزیز عالم خلقت؛

تقدیر و تشکر؛

بدون شک جایگاه و منزلت **معلم**، اجل از آن است که در مقام قدردانی از زحمات بی‌شائبه‌ی او، با زبان قاصر و دست ناتوان، چیزی بنگاریم.

اما از آنجایی که تجلیل از معلم، سپاس از انسانی است که هدف و غایت آفرینش را تأمین می‌کند و سلامت امانت‌هایی را که به دستش سپرده‌اند، تضمین؛ بر حسب وظیفه و از باب "**من لم یشکر المنعم من المخلوقین لم یشکر الله عزّ و جلّ**"،

از پدر و مادر عزیزم؛ این دو معلم بزرگوارم، که همواره بر کوتاهی و درستی من، قلم عفو کشیده و کریمانه از کنار غفلت‌هایم گذشته‌اند و در تمام عرصه‌های زندگی یار و یابوری بی‌چشم داشت برای من بوده‌اند؛

از استاد فرزانه و با کمالات؛ جناب آقای دکتر مرتضی منادی که در کمال سعه صدر، با حسن خلق و فروتنی، از هیچ کمکی در این عرصه بر من دریغ ننمودند و زحمت راهنمایی این رساله را بر عهده گرفتند؛

از استادان فرهیخته و مهربان؛ خانم دکتر ملوک خادمی و جناب دکتر علیرضا کیامنش، که زحمت مشاوره این رساله را در حالی متقبل شدند که بدون مساعدت ایشان، این پروژه به نتیجه مطلوب نمی‌رسید؛

و از استادان محترم داور؛ خانم دکتر پروین صمدی، خانم دکتر مهناز اخوان تفتی و آقای دکتر حسین اسکندری که زحمت داوری این رساله را متقبل شدند؛ کمال تشکر و قدردانی را دارم.

باشد که این خردترین، بخشی از زحمات آنان را سپاس گوید.

چکیده

پژوهش حاضر در راستای بررسی دلایل بی‌علاقگی دینی جوانان جامعه، به ارزشیابی برنامه درسی تربیت دینی در دوره‌ی متوسطه دوم، پرداخته است. چرا که اعتقاد بر این است که با ارزشیابی، کاستی‌ها و ناراستی‌های برنامه‌ی درسی نمایان می‌شود و می‌توان با برطرف نمودن نقص‌ها و کاستی‌ها به تحقق اهداف برنامه درسی امید داشت. بنابراین، پژوهش حاضر، با هدف غائی کاهش انحرافات اخلاقی و رفتاری نوجوانان، به شناسایی دلایل مؤثر بر تربیت دینی دانش‌آموزان از دیدگاه معلمان، مدیران و مربیان پرورشی و دانش‌آموزان پرداخته است تا به یک برنامه درسی جامع، کامل و قابل اجرا در دوره‌ی دوم متوسطه دست یابد. به این منظور، پژوهشی ترکیبی از نوع متوالی - اکتشافی طراحی و به صورت کیفی و کمی به اجرا درآمد. جامعه آماری و پژوهشی این تحقیق، کتاب‌های درسی دین و زندگی و کلیه دانش‌آموزان، معلمان دین و زندگی، مدیران و مربیان پرورشی مدارس متوسطه دوم شهرستان کرج بودند. نمونه‌گیری در مرحله‌ی کیفی به طور هدفمند که شامل کتابهای دین و زندگی ۲ و ۳ و ۵۵ نفر از افراد جامعه پژوهش بودند و در مرحله‌ی کمی به شیوه‌ی خوشه‌ای چندمرحله‌ای شامل یک نمونه‌ی ۱۰۰ نفری معلمان و نمونه‌ی ۳۰۰ نفری دانش‌آموزان مشغول به تحصیل در پایه‌ی چهارم متوسطه‌ی دوم بودند. ابزار مورد استفاده در این پژوهش، اسناد (کتاب‌های دین و زندگی ۲ و ۳)، مصاحبه و پرسشنامه محقق ساخته بوده است. برای تحلیل یافته‌های کیفی پژوهش، از روش تحلیل محتوای توصیفی و برای تحلیل یافته‌های بخش کمی، از تحلیل عامل اکتشافی استفاده شد. یافته‌های بدست آمده از بخش کیفی، نشان داد که ۱) در کتاب دین و زندگی ۲ و ۳، بیشترین توجه به بعد شناخت و معرفت و کمترین توجه به ترتیب به بعد ایمان و عمل صالح در تربیت دینی شده است. ۲) نظرسنجی از معلمان و دانش‌آموزان نشان دهنده‌ی وضعیت نامطلوب کتاب‌های درسی دین و زندگی بود. ۳) تحلیل مصاحبه‌ها نشان داد که ۱۰ عامل؛ ویژگی‌های کتاب، معلم، ارزشیابی، ظاهرسازی، حاشیه بودن پرورشی، ناهمخوانی‌ها، شخصیت مدیر و مربی، آموزش‌های بنیادی، انگیزه‌بخشی و رسانه‌ها و فضای مجازی، در تربیت دینی دانش‌آموزان نقش مؤثر دارند. همچنین، پس از تبدیل یافته‌های کیفی در قالب گویه‌های پرسشنامه‌ای تحت عنوان عوامل مؤثر بر تربیت دینی و اجرای آن در نمونه‌های بخش کمی، تحلیل عامل اکتشافی نشان داد که به ترتیب ۷ عامل؛ ویژگی‌های کتاب، معلم، عوامل و برنامه‌های پرورشی، رسانه‌ها و فضای مجازی، انگیزه‌بخشی، ویژگی‌های مدیر، و آموزش‌های بنیادی در تربیت دینی دانش‌آموزان نقش مؤثر دارند.

کلیدواژه‌ها: ارزشیابی، برنامه درسی، تربیت دینی، دوره متوسطه، معلمان، مدیران، مربیان پرورشی و دانش‌آموزان

فهرست مطالب

فصل ۱: کلیات پژوهش

۱	مقدمه
۱	۱-۱. بیان مسأله
۵	۱-۲. اهمیت و ضرورت پژوهش
۶	۱-۳. اهداف پژوهش
۷	۱-۳-۲. اهداف جزئی
۷	۱-۴. پرسش‌های پژوهش
۷	۱-۴-۱. پرسش‌های بخش کیفی
۸	۱-۴-۲. پرسش‌های بخش کمی
۸	۱-۴-۳. پرسش ترکیبی / پایانی
۸	۱-۵. تعریف مفهومی واژه‌ها
۹	۱-۶. تعریف عملیاتی واژه‌ها

فصل ۲: ادبیات و پیشینه پژوهش

۱۱	مقدمه
۱۱	۲-۱. ادبیات پژوهش
۱۱	۲-۱-۱. دین
۱۳	۲-۱-۲. تربیت
۱۵	۲-۱-۳. مفهوم تربیت اسلامی
۱۶	۲-۱-۴. تربیت دینی
۱۹	۲-۱-۵. تعریف و معنای تربیت دینی
۲۰	۲-۱-۶. ضرورت و اهمیت تربیت دینی
۲۰	۲-۱-۷. ابعاد تربیت دینی
۲۱	۲-۱-۸. ویژگی‌های تربیت دینی
۲۳	۲-۱-۹. اهداف تربیت دینی

۲۴	۱۰-۱-۲. مؤلفه‌های تربیت دینی
۴۵	۱۱-۱-۲. انواع تربیت دینی
۴۶	۱۲-۱-۲. آموزش و پرورش؛ نظام تعلیم و تربیت رسمی
۴۷	۱۳-۱-۲. برنامه درسی
۴۸	۱۴-۱-۲. طراحی برنامه درسی
۴۹	۱۵-۱-۲. سطوح طراحی برنامه درسی
۵۲	۱۶-۱-۲. عناصر برنامه درسی
۵۶	۱۷-۱-۲. اهداف برنامه درسی ملی در تربیت دینی
۵۷	۱۸-۱-۲. ارزشیابی
۵۸	۱۹-۱-۲. مفاهیم و تعاریف ارزشیابی
۶۰	۲۰-۱-۲. مفهوم شناسی ارزشیابی برنامه درسی
۶۱	۲۱-۱-۲. اهداف ارزشیابی برنامه درسی
۶۲	۲۲-۱-۲. مراحل ارزشیابی
۶۴	۲-۲. چارچوب نظری پژوهش
۶۴	۱-۲-۲. رویکردهای تربیت دینی
۷۰	۲-۲-۲. رویکردهای اساسی در برنامه درسی
۷۴	۳-۲-۲. رویکردهای ارزشیابی برنامه درسی
۸۰	جمع‌بندی
۸۲	۳-۲. پیشینه پژوهش
۸۲	۱-۳-۲. پژوهش‌های داخلی
۸۵	۲-۳-۲. پژوهش‌های خارجی
۸۶	جمع‌بندی
	فصل ۳: روش‌شناسی پژوهش
۸۹	مقدمه
۸۹	۱-۳. روش پژوهش
۹۱	۲-۳. روش کیفی

۹۲	۳-۳. روش کمی
۹۳	۳-۴. جامعه پژوهش
۹۳	۳-۵. روش نمونه‌گیری
۹۴	۳-۶. ابزار گردآوری داده‌ها
۹۴	۳-۶-۱. اسناد موجود (کتابهای درسی)
۹۵	۳-۶-۲. مصاحبه
۹۶	۳-۶-۳. پرسشنامه
۹۷	۳-۷. ویژگی‌های فنی ابزار اندازه‌گیری
۹۷	۳-۷-۱. روایی ابزار اندازه‌گیری
۹۸	۳-۷-۲. پایایی ابزار اندازه‌گیری
۹۸	۳-۸. تجزیه و تحلیل داده‌ها
	فصل ۴: یافته‌های پژوهش
۱۰۳	مقدمه
۱۰۳	۴-۱. یافته‌های حاصل از مرحله‌ی کیفی
۱۰۳	۴-۱-۱. تحلیل محتوای کتابها
۱۰۴	۴-۱-۱-۱. شاخص‌ها یا مقوله‌های تربیت دینی
۱۲۱	۴-۱-۱-۱. نتایج تحلیل محتوای کتاب دین و زندگی ۲ و ۳ دوره‌ی متوسطه
۱۲۴	۴-۱-۲. تحلیل مصاحبه‌ها
۱۲۴	۴-۱-۲-۱. مصاحبه با معلمان
۱۴۳	۴-۱-۲-۳. مصاحبه با مربیان و مدیران
۱۵۹	۴-۱-۲-۴. مصاحبه با دانش‌آموزان
۱۷۷	۴-۱-۲-۵. جمع‌بندی از یافته‌های کیفی
۱۷۸	۴-۲. یافته‌های حاصل از مرحله‌ی کمی
۱۷۸	۴-۲-۱. توصیف داده‌ها
۱۷۸	۴-۲-۱-۱. ویژگی‌های جمعیت شناختی مشارکت‌کنندگان
۱۷۹	۴-۲-۱-۲. نظرسنجی از دبیران

۱۸۲	۴-۲-۱-۳. نظرسنجی از دانش‌آموزان
۱۸۳	۴-۲-۲. تحلیل داده‌ها
۱۹۴	جمع‌بندی
	فصل ۵: بحث و نتیجه‌گیری
۱۹۷	مقدمه
۱۹۸	اهداف تربیت دینی در کتاب دین و زندگی
۲۰۱	جایگاه کتاب در جلب توجه دانش‌آموزان
۲۰۲	نقش معلم در تربیت دینی
۲۱۴	هماهنگی یافته‌های کیفی و کمی
۲۱۷	مؤلفه‌های مؤثر در تربیت دینی
۲۱۸	جایگاه برنامه درسی تربیت دینی
۲۱۹	نتیجه‌گیری نهایی
۲۲۰	محدودیت‌های پژوهش
۲۲۱	پیشنهادهای کاربردی
۲۲۲	پیشنهادهای پژوهشی
	فهرست منابع
۲۲۴	منابع فارسی
۲۳۱	منابع انگلیسی
۲۳۲	پیوست‌ها

فصل ۱

کلیات پژوهش

مقدمه

انقلاب شکوهمند اسلامی این درس بزرگ را به ما آموخته است که حیات و بالندگی معنوی جامعه بستگی تام و تمام به پویایی معنوی و اخلاقی نسل جوان و غنای فرهنگ مذهبی^۱ آنان دارد. گرچه تداوم و کامل کردن انقلاب اسلامی در گرو پرورش نسلی مهذب، منزه، اخلاقی و ایمانی است، اما بزرگتر از آن رستگاری و فلاح جاودانه آنان است که آن نیز وابسته به همین امر است. بنابراین همت و کار و ابتکار در ساختن معنویت فرزندان این آب و خاک وظیفه همه متولیان و مسئولانی است که سعادت فرزندان خود و حیات طيبة آنان را جستجو می‌کنند. بر مبنای این عهد و میثاق الهی، وظیفه آموزش و پرورش در کنار خانواده، تکمیل و تعمیق آموزش دینی است و این وظیفه با تأمل مداوم و بازنگری مستمر، چاره اندیشی‌های پیگیر و تدوین و تکمیل و توسعه برنامه‌ها با استفاده از تجربیات گذشته میسر است. در این راستا شورای انقلاب فرهنگی که متشکل از صاحب‌نظران، کارشناسان و برنامه‌ریزان آموزشی بودند در راستای تحقق حیات طيبة برای فرزندان این سرزمین، اهداف مشخصی را تحت عنوان برنامه درسی تربیت دینی تعیین و تدوین نمودند. آنچه در به ثمر رسیدن این اهداف می‌تواند نقش مؤثری داشته باشد، همانا اجرای صحیح و کامل برنامه درسی تربیت دینی می‌باشد که با توجه به عدم پایداری دانش‌آموزان به مسائل دینی، به نظر می‌رسد در اجرای برنامه توفیق چندانی حاصل نشده است. از این رو ارزشیابی برنامه درسی تربیت دینی، می‌تواند کاستی‌ها، نارسایی‌ها و مشکلات احتمالی اجرای این برنامه را نمایان سازد. با توجه به موارد فوق، در این پژوهش برای ارزشیابی برنامه درسی تربیت دینی از نظرات دبیران، مدیران، مربیان پرورشی (دست‌اندرکاران) و دانش‌آموزان استفاده شده است.

۱-۱. بیان مسأله

امروزه، نارسایی‌ها و انحرافات اخلاقی جوانان، یکی از مسائل و مشکلات اساسی دولت‌ها به شمار می‌رود که از منابع متعدد از جمله؛ خانواده، رسانه‌ها، وضعیت جامعه و نهاد آموزش و پرورش، متأثر می‌باشد. در بین عوامل یاد شده، آموزش و پرورش به دلیل مزایای اجتماعی و

¹ Religious Culture

اقتصادی و کسب برتری‌ها مورد توجه بیشتری قرار گرفته است و توزیع آموزش و پرورش در سطح کشور و چگونگی بهره‌مندی افراد از آن، یکی از شاخص‌های پیشرفت اجتماعی به حساب می‌آید (تقی‌پور ظهیر، ۱۳۸۵).

در جامعه امروز، همه ملتها، با هر نظام سیاسی و اجتماعی، پیشرفته و در حال پیشرفت، به مسأله تربیت توجه دارند و آموزش و پرورش نسبت به فعالیت‌های اجتماعی در مقیاس جهانی از اولویت خاصی بهره‌مند است. این توجه شدید، بی‌دلیل نیست و بر منطقی قوی بنیاد نهاده شده است. دنیای امروز، تربیت فرزند را از نیازهای اولیه زندگی می‌شناسد (معیری، ۱۳۷۶).

در واقع، از زمانی که حیات فرد شروع شد، تربیت او آغاز می‌شود. در سنین اولیه زندگی، نهاد خانواده مؤثرترین عامل رشد کودک است. ویژگی بارز این مرحله از تربیت غیررسمی، عاطفی بودن آن است (ملکی، ۱۳۸۵). بعد از این مرحله، مرحله آموزش رسمی قرار دارد که معمولاً توسط نهاد مدرسه صورت می‌گیرد. سطوح ابتدایی آموزش رسمی، پرورش استعدادها را شامل می‌شود. برای تحقق این امر، باید دستگاه تعلیم و تربیت آموزش‌هایی را به افراد بدهد، مهارت‌هایی را در آنان تقویت نماید و طرز تلقی‌ها و نگرش‌هایی در آنان به وجود آورد که مورد نیاز جامعه‌ای است که فرد در آن زندگی می‌کند. این نوع آموزش‌ها که همه افراد جامعه به آن نیاز دارند، آموزش عمومی نامیده می‌شود (همان منبع). غیر از استعدادها، به تدریج علایق، رغبت‌ها و توانایی‌های خاصی در افراد بروز می‌کند. آموزش متوسطه بیشتر به پرورش این استعدادها اختصاص دارد (همان منبع). دوره‌ی متوسطه از لحاظ مبانی فلسفی، زیستی، روانی و اجتماعی دوره‌ی بسیار مهمی است. دوره‌ای است که آموزش عمومی را به آموزش عالی پیوند می‌دهد و گروه کثیری را برای ورود به جامعه و بازار کار مهیا می‌کند (صافی، ۱۳۸۳).

برنامه درسی تربیت دینی، یکی از برنامه‌هایی است که برای پرورش استعدادها، خاص و عام دانش‌آموزان در دوره متوسطه به آنها ارائه می‌گردد.

به اعتقاد سبحانی (۱۳۸۸)، منبع و سرچشمه‌ی ارزش‌های هر جامعه‌ای، دین و اعتقادات مذهبی دربرگیرنده‌ی آن جامعه است. "دین مجموعه‌ای از باورها و باید و نبایدهایی است که از

آن باورها نشات می‌گیرد. از آنجا که انسان دارای بعد عقلانی است، این باورها می‌تواند کارکرد عقلانی داشته باشد. در چنین شرایطی که باورها به شناخت‌های عمیق انسان گره می‌خورد و در سطح عملی نمود می‌یابد، مفهوم دینداری خودنمایی می‌کند" (آذربایجانی، ۱۳۸۷: ۱۶۴). در بیان مفهوم دینداری، حضرت علی (علیه السلام) می‌فرماید: «أَيُّهَا النَّاسُ اْعْلَمُوا أَنَّ كَمَالَ الدِّينِ طَلَبُ الْعِلْمِ وَالْعَمَلُ بِهِ» ای مردم! بدانید که کمال دین، یاد گرفتن معارف و عمل به آن است. حضرت هم کمال علمی را مطرح می‌کنند و هم کمال عملی را. بنابراین، فرد دیندار نه تنها دارای دانش مربوط به دینداری است، بلکه نسبت به آن دارای شناخت است. منظور از شناخت یا معرفت این است که؛ نخست فرد به دانش خود اعتقاد داشته باشد. دوم، این اعتقاد امری صادق باشد؛ یعنی، حقیقت داشته باشد، سوم، بتواند آن را توجیه کند (سبحانی، ۱۳۸۸). به بیان دیگر، "افراد به دانشی که می‌رسند، بتوانند آنرا پردازش کنند و سپس در واقعیت زندگی روزمره به کار ببرند" (منادی، ۱۳۹۲: ۲۴۸). داشتن باوری این‌چنین و پیروی از آن، نیاز انسان در جهان است و از نظر ساچمن و ماتیوز^۱ (۲۰۰۵) این نیاز به معرفت و شناخت دینی، در همه‌ی دوران‌ها و در همه‌ی جوامع مطرح بوده است (به نقل از سبحانی، ۱۳۸۸).

با توجه به مطرح بودن دین به عنوان یک نیاز روانی و گرایش درونی انسانها، از مهم‌ترین وظایف آموزش و پرورش و دست‌اندرکاران آن، در نظر داشتن این نیاز و فراهم آوردن شرایط مناسب جهت هدایت کودکان، نوجوانان در راستای انتخاب نظام دینی و اعتقادی سازنده است. چرا که فلسفه آموزشی و پرورشی هر نظام تربیتی، تعیین کننده هدف‌های غایی تعلیم و تربیت جامعه است و از همین هدف‌ها و یا هماهنگ با آن است که دیگر هدف‌های آموزشی و پرورشی تعیین و انتخاب می‌گردد (میرزابیگی، ۱۳۷۴).

در جامعه اسلامی ما نیز لازم است که شرایط مطلوب جهت هدایت دانش‌آموزان در بازشناسی ارزش‌های اصیل توحیدی و نظام اعتقادی اسلام فراهم آید و با استفاده از روش‌ها و برنامه‌های مؤثر، شرایط لازم جهت تقویت گرایش‌های عاطفی و تمایلات قلبی کودکان و نوجوانان نسبت به اصل توحیدی و تعالیم آن فراهم گردد (میرزابیگی، ۱۳۷۴). چرا که انسان تربیت شده

¹ Sachman and Matthews

در مکتب دینی، می‌تواند در سایه انجام عمل صالح مراحل و مدارج علم و ایمان را طی کند و خود را در هر لحظه به خداوند متعال که مقصود نهایی این سیر و سلوک است، نزدیک‌تر سازد (شکوهی، ۱۳۷۰).

نظر به اهمیت دین در زندگی و تأثیر آن بر مجموعه رفتارهای انسان و نقش آن در زندگی فردی و اجتماعی بشر، ارزشیابی برنامه تربیت دینی ضرورتی انکارناپذیر می‌باشد. چرا که ارزشیابی در امور انسانی، امکاناتی را به دست می‌دهد که از حرکت اضمحلالی امور، کاسته و بر حرکت اعتلایی آنها می‌افزاید (موسی‌پور، ۱۳۸۸). در میان امور انسانی، تربیت نقش بااهمیتی دارد و به شدت نیازمند ارزشیابی. چرا که آدمی‌زادگان در جریان‌های تربیتی، تربیت می‌شوند و امکان ورود به حیات انسانی را می‌یابند (طالبان، ۱۳۸۰). تربیت کردن یکی از فعالیت‌هایی است که نقطه آغاز آن مسیر حرکتش را کاملاً تعیین نمی‌کند. این فعالیت می‌تواند سیر صعودی و اعتلایی داشته باشد و یا سیر نزولی و اضمحلالی در پیش گیرد (موسی‌پور، ۱۳۸۸). حرکت در هر یک از دو جهت، بستگی به میزان آگاهی از راستی‌ها و کاستی‌های حرکت دارد. اگر آگاهی درست و به موقع از وضع تربیت در اختیار باشد، می‌توان فرایندهای عمل تربیتی را دگرگون کرد و حتی جهت حرکت را تغییر داد. چنین شناختی البته از طریق ارزشیابی به دست می‌آید و چون حرکت در جریان‌های تربیتی مستمر است، ارزشیابی نیز نیازمند استمرار است (مهرمحمدی، ۱۳۸۲).

پژوهش‌های متعددی، نشان می‌دهد که اهداف آموزش و پرورش در برنامه تربیت دینی به طور کامل محقق نشده است از جمله؛ زهراکار، خانزاده، خدادادی و موزیری (۱۳۹۲) در پژوهشی با موضوع شیوع‌شناسی رفتارهای پرخطر، مصرف سیگار، الکل و هم‌وقوعی آنها در نوجوانان شهر تهران انجام دادند، نتایج نشان داد، ۸/۲ درصد نوجوانان در زمینه‌ی مصرف مشروبات الکلی، ۷/۲ درصد در زمینه‌ی مصرف سیگار و ۳/۴ درصد در زمینه‌ی مصرف مواد مخدر دچار رفتارهای پرخطر هستند.

بنابراین، با توجه به وضعیت فعلی جامعه و عدم پابندی دختران و پسران دانش‌آموز به آداب و رسوم اسلامی و وجود انحرافات اخلاقی، از یک سو، و اهمیت برنامه‌های تربیتی مدارس از سوی دیگر، پژوهش حاضر سعی در ارزشیابی برنامه درسی تربیت دینی از طریق بررسی کتابها به عنوان

محور اساسی در آموزش، نظرات معلمان، مدیران و مربیان پرورشی به عنوان مجریان برنامه و نظرخواهی از دانش‌آموزان به عنوان کسب‌کنندگان برنامه، دارد تا با تعیین عوامل مؤثر در اجرای برنامه تربیت دینی، نتایج این بررسی در اختیار برخی سازمان‌های آموزشی و اجرایی از جمله: دفتر برنامه‌ریزی و تألیف کتب درسی، برنامه‌ریزان و مجریان برنامه درسی از جمله مدیران، مربیان و معلمان، قرار گیرد.

۱-۲. اهمیت و ضرورت پژوهش

امروزه به دلیل گسترش علوم و تجارب بشری و توسعه فناوری و پیشرفت‌های صنعتی، گرایش به سازمان‌های آموزش و پرورش امری فراگیر و جهانی شده است به حدی که یکی از شاخص‌های مهم رشد هر جامعه را وسعت دامنه وظایفی می‌دانند که نظام آموزش و پرورش آن به عهده گرفته است (صافی، ۱۳۸۳).

آموزش و پرورش سازمانی است که وظیفه فرهنگ‌پذیری کودکان و نوجوانان را بر عهده دارد. منظور از انتقال فرهنگ، انتخاب و انتقال دانستنی‌ها، سنتها و ارزش‌ها، زبان، مذهب، هنر، مهارتها و تجارب بشری و ... از نسلی به نسل دیگر است. این امر مهم در گذشته دور به طور غیررسمی و امروزه اغلب به وسیله سازمان‌های رسمی آموزش و پرورش انجام می‌گیرد؛ لذا یکی از هدفهای مهم نظام آموزش و پرورش هر کشوری از جمله ایران، هدف فرهنگی (حفظ فرهنگ و بقای آن) است (همان).

یکی از دوره‌های تحصیلی در نظام آموزش و پرورش کشور ما، دوره‌ی متوسطه می‌باشد که هدف کلی این دوره در نظام آموزش و پرورش، کمک به رشد هماهنگ نیروهای جسمانی و روانی و پرورش شخصیت و اخلاق از یک سو و برآوردن نیازهای اقتصادی و اجتماعی و فرهنگی کشور در آینده از سوی دیگر است (ملکی، ۱۳۸۵). برای نیل به این مهم، باید هدف‌هایی که برای این دوره در نظر گرفته شده است به مرحله اجرا درآیند. موفقیت برنامه درسی و تحقق هدفهای آن، در گرو اجرای بهتر برنامه است (ملکی، ۱۳۸۳). برنامه تربیت دینی و هویت بخشی دینی در آموزش و پرورش نیز همانند سایر برنامه‌ها نیاز به بررسی همه جانبه دارد.

"از نگاه رسمی و در نظام آموزش و پرورش، هویت دینی و ایمان دینی، موجب بالندگی افراد و آرامش ذهنی آنها شده و تعهد افراد به اصول اخلاقی را تقویت می‌کند. هم چنین تصور رایج آن است که دینداری با رضایت، نگرش‌ها و کنش‌های سیاسی مرتبط است. براین اساس است که بخش زیادی از آموزش‌های رسمی و غیررسمی در آموزش و پرورش جوامع (به ویژه در جمهوری اسلامی ایران) به انتقال ارزش‌های دینی اختصاص داده می‌شود" (شورای عالی انقلاب فرهنگی، ۱۳۹۰: ۲۵). با وجود برنامه‌های آموزشی گسترده آموزش و پرورش، پژوهش‌ها نشان می‌دهد، میزان بروز ناسازگاری‌ها، مصرف سیگار و مواد مخدر و غیره در بین نوجوانان افزایش یافته است. برای نمونه: در پژوهشی با موضوع بررسی رفتارهای پرخطر (مصرف الکل، مواد مخدر، سیگار، داروها، و روابط جنسی نامشروع) در بین دانش‌آموزان و نوجوانان دختر و پسر شهر تهران، که توسط رشید (۱۳۹۴) صورت گرفت، نتایج حاکی از آن بود که کشیدن قلیان، سیگار، رابطه جنسی، کتک کاری در بیرون از خانه، و تجربه مصرف الکل به ترتیب همه گیرترین رفتارهای پرخطر در میان نوجوانان بود. همچنین، سایت خبری "جامعه > آموزش" (۱۳۹۳)، در یک گزارش خبری عنوان کرده است: "نتایج پژوهش دانشگاه تربیت معلم در میان دانش‌آموزان نشان می‌دهد که ۴۳/۱ درصد دختران دانش‌آموز بررسی شده، مصرف کننده‌ی سیگار و قلیان هستند و ۲۴/۴ درصد پسران دانش‌آموز نیز مصرف کننده‌ی مشروبات الکلی هستند و یا آن را تجربه کرده‌اند. با توجه به تأثیر دینداری بر بالندگی، آرامش ذهنی افراد، و دوری از رفتارهای پرخطر و افزایش سلامت روان، از یک سو و نتایج پژوهش‌های یاد شده از سوی دیگر، پژوهش حاضر در جهت اطمینان از نیل دانش‌آموزان به هدفهای تعیین شده در برنامه درسی تربیت دینی، به ارزشیابی از برنامه درسی اجرا شده تربیت دینی در دوره‌ی متوسطه خواهد پرداخت تا بدین وسیله نارسایی‌ها و علل احتمالی عدم دستیابی به هدفهای تعیین شده را شناسایی و با ارائه راه‌حلهایی در جهت رفع این نارسایی‌ها به سهم خود در جهت تربیت معنوی آینده‌سازان کشور عزیزمان، گامی هر چند کوتاه بردارد.

۳-۱. اهداف پژوهش

با توجه به اهدافی که مدنظر نهاد آموزش و پرورش در ارائه برنامه درسی تربیت دینی در مدارس است، ارزشیابی میزان و کیفیت دستیابی به این هدف بسیار حائز اهمیت است. چرا که

با اجرای درست برنامه، میزان تحقق اهداف مورد نظر افزایش یافته و ثمره‌ی این دستیابی، کاهش انحرافات اخلاقی و تربیتی در سطح مدرسه و جامعه خواهد بود. بنابراین، هدف از ارزشیابی برنامه درسی تربیت دینی، سنجش کارآیی برنامه درسی اجرا شده و در صورت نیاز، رفع موانع و مشکلات و به نوعی ارتقاء کیفی آموزش دینداری، برای دستیابی به حیات طیبه و اهداف بلند انسانی است.

۱-۳-۱. هدف کلی

هدف اصلی این پژوهش، با توجه به تأثیر تربیت دینی در کاهش جرائم و انحرافات اخلاقی و رفتاری جوانان، دستیابی به یک برنامه درسی جامع، کامل و قابل اجرا در برنامه درسی تربیت دینی و جلوگیری از هدر رفتن منابع مادی و معنوی در اجرای این برنامه است.

۱-۳-۲. اهداف جزئی

۱- شناسایی میزان کارآیی و کارآمدی برنامه درسی فعلی از نقطه نظر؛ معلمان، مدیران،

مربیان پرورشی

۲- نظرخواهی از دانش‌آموزان در خصوص برنامه تربیت دینی اجرا شده در مدارس، به عنوان

کسب‌کنندگان این برنامه

۳- شناخت کمبودها و مشکلات مربوط به برنامه درسی تربیت دینی فعلی در مدارس

۴- شناسایی منابع اثرگذار در تربیت دینی دانش‌آموزان

۱-۴-۱. پرسش‌های پژوهش

این پژوهش با دیدگاهی همه جانبه‌نگر در پی ارزشیابی همه‌ی عوامل تأثیرگذار در برنامه درسی تربیت دینی در مدارس است تا با یافتن نقاط ضعف برنامه، به بهبود برنامه‌ی درسی اثرگذار دست یابد و به پرسش‌های پژوهشی زیر پاسخ دهد:

۱-۴-۱-۱ پرسش‌های بخش کیفی

۱- در تدوین کتاب دین و زندگی ۲ و ۳، به چه هدفهایی از اهداف تربیت دینی بر اساس

معیارهای برنامه درسی ملی توجه شده است؟

۲- از نظر معلمان و دانش‌آموزان، کتاب دین و زندگی ۲ و ۳، کیفیت لازم (اهداف و محتوا)

برای جلب توجه دانش‌آموزان را دارد؟